

ФОРМИ ВИЯВУ СЕПАРАТИЗМУ

Постановка проблеми: Визначення сепаратизму як соціально-політичного явища, яке в своєму розвитку пройшло декілька стадій і на різних етапах супроводжувалося вимогами різного ступеня радикальності, потребує виявити ознаки та форми прояву цього феномену, його кількісно-якісні показники. Це дасть можливість уникнути спекуляцій самим поняттям сепаратизм. Окрім цього, інтенсивність проявів явища дає змогу говорити про рівень його загрози державній цілісності. **Актуальність:** Аналіз цієї проблематики є актуальним для України, оскільки сепаратизм є загрозою для національної безпеки нашої держави. В Україні існує значна кількість сепаратистських тенденцій, які потребують теоретичного і практичного вивчення та дослідження.

Мета: дослідити сепаратистські прояви в країнах. **Об'єктом дослідження:** сепаратистські прояви. **Дослідженість теми:** «Сепаратизм» в Україні – діяльність, направлена на зміну статусу окремих територій відповідно до законів України та протизаконна діяльність, направлена на сегрегацію (відділення) від матірньої України частини територій та їх мешканців. Соціальна складова сепаратизму свідчить про те, що в Україні наявний той класовий конфлікт, якого давно можна було очікувати через катастрофічне майнове розшарування. Просто соціально-класовий конфлікт, з одного боку, об'єктивно, а з іншого, умисно прихований ментально-територіальними та національно-мовними суперечностями, а також імперіалістичною агресією Кремля. Аналіз явищ і подій, безпосередньо пов'язаних з дезінтеграційними процесами, свідчить про те, що найпоширенішою формою сепаратизму в міжнародній практиці є етнічний (етнотериторіальний), який за десятиліття, дослбно, змінює устрій різних держав і в загальному – політичну карту світу. Під впливом етнічного сепаратизму відбувся розпад найбільших у сучасній історії поліетнічних держав: Радянського Союзу та Югославії. Аналіз цієї проблематики є актуальним і для України, оскільки сепаратизм є загрозою для національної безпеки нашої держави. В Україні існує значна кількість сепаратистських тенденцій, які потребують теоретичного і практичного вивчення та дослідження. Спроби комплексно, всебічно проаналізувати таке багатопланове явище, як сепаратизм бачимо в працях В. В. Дівака («Сепаратизм як феномен сучасної політики»), А. В. Володіна (Регіональний сепаратизм: проблеми теорії і практики, А. А. Ахметова («Сепаратизм в России и на постсоветском пространстве и пути его преодоления»), М. А. Домареву («Сепаратизм в постсоветской России: факторы возникновения, функционирования и нейтрализации»). Однак феномен сепаратизму та його основних форм досі недостатньо вивчений, дослідження цієї теми фрагментарні і потребують глибшого аналізу. Очевидно, що сепаратизм у різних державах і в різних регіонах має свої особливості. Проте можна знайти низку спільних ознак. Залежно від сфери прояву сепаратистських тенденцій можна виокремити політичний, економічний, правовий та ідеологічний сепаратизм. Так політичний сепаратизм визначається як «різновид політичної опозиції, мета якої – відокремити частину території держави для створення нового (приєднання до вже існуючого) державного утворення або для надання певній частині держави автономії». Політичний сепаратизм притаманний внутрішньодержавному рівневі політичних стосунків і є одним з його форм, поряд з культурною, економічною, екологією та ін. Але на відміну від інших видів саме політичний сепаратизм вимагає територіального відокремлення як єдиного способу вирішення політичних проблем [10, С. 3]. Прикладом такого типу є ситуація у Криму, де окремі політики, зневажаючи закони України, висловлюють прагнення приєднатися до Росії. Зокрема, деякі російські політики, використовуючи антиукраїнські настрої, намагаються обгрунтувати поняття «народ Криму», що нібито має право на самовизначення. Цю ідею частково взяли на озброєння кримські сепаратисти для реалізації своїх радикальних прагнень щодо зміни державно-правного статусу автономії. Особливо яскраво це проявилось на виборах президента АР Крим 30 січня 1994 р., коли за лідера проросійських сил Ю. Мешкова віддали голоси 73 % виборців [13, С. 110]. Сьогодні проросійські сили в Криму репрезентують такі організації (структури) – «Русская община», «Русское единство», «Севастополь-Крым-Россия», «Русский Крым», «Объединение казаков АРК». Визначальною рисою економічного сепаратизму є намагання регіону вийти із загальнодержавної економічної системи, розірвати господарські зв'язки, що може супроводжуватись самоізоляцією чи переорієнтацією на зовнішньоекономічних партнерів. Характерним прикладом такого типу є економічний сепаратизм віддалених російських регіонів, які мають потужний економічний потенціал (зокрема Калінінградська область), а також прагнення відокремитись від Республіки Молдови економічно багатого Придністровського краю. Такий сепаратизм досить небезпечний, оскільки означені території мають значні ресурси і можуть самостійно існувати без фінансової допомоги центральної влади. Правовий сепаратизм полягає у встановленні та використанні в регіоні системи правових норм, спеціально не узгоджених із загальнодержавними. Відомо, що деякі автономні республіки у складі Російської Федерації, Грузія та Молдова у складі СРСР проголошували пріоритет своїх законів над загальнодержавними. На початку 90-х років «війна законів» у СРСР стала однією з причин його розпаду. Сьогодні спостерігаємо «друге видання» такої війни, але вже між центром і новими його суб'єктами. У жодній іншій країні світу з федеративним устроєм регіональні закони не мають переваги над федеральними [11, С. 2]. Ідеологічний сепаратизм пропагує пріоритет регіональних інтересів над загальнодержавними та поширення «місцевої» ідеології, яка протистоїть громадянській єдності. Класичний приклад – Чеченська Республіка, де ідеологи сепаратизму здобули підтримку ідеї відокремлення. Можна виокремити дві головні складові ідеологічного сепаратизму, а саме:

- класична партизанська, заснована на моделі «опору агресорові»;

- контрпропагандистська, поширена не стільки для внутрішнього, скільки для зовнішнього впливу, бо її «аудиторією» є закордонна громадська думка. Чеченські радикали демонструють готовність до опору, жорстке протистояння «агресору», наявність серйозного військового потенціалу, апеляцію до світової громадської думки. Відмінності в характері та особливості проявів сепаратизму дають змогу виділити фактичний і формальний цього явища. Фактичний сепаратизм виявляється у втраті центром влади на території регіону під час захоплення владних повноважень місцевою елітою, невиконанні рішень, що приймаються на рівні центральної влади, формуванні в регіоні нових владних структур, які порушують загальнодержавну систему управління. Формальний сепаратизм супроводжується проголошенням регіонального політичного елітою радикальних вимог політичної незалежності. Прикладом стали події 2004 року, коли сепаратистське рішення прийняла міська рада Одеси на чолі з тодішнім міським головою Р. Боделаном. Вона ухвалила резолюцію про створення «загонів самозахисту» з робітників, інтелігенції, студентів і «патріотів міста» для забезпечення охорони всіх життєво важливих об'єктів та органів місцевого самоврядування. Одеська міськрада вирішила: якщо в ході «помаранчевої революції» переможуть «антидемократичні націоналістичні сили», то вона вимагатиме оголосити Одесу і всю Одеську область вільною територією, на якій діятимуть розпорядження органів місцевого самоврядування. Отже, йшлося про створення «Новоросійського краю». Р. Боделан навіть заявив: Я обіцяю зробити все для того, щоб Одеса могла користуватися всіма демократичними правами. Я буду захищати інтереси міста аж до прийняття рішення про його самостійність [12, С. 82]. Типологізувати сепаратизм можна й за кількістю суб'єктів-учасників. Згідно з цим критерієм виокремлюємо двосторонній і багатосторонній сепаратизм. Двосторонній передбачає участь двох акторів, які протистоять один одному: центральної влади державного утворення та регіону в його складі. Прикладом є самопроголошена Республіка Придністров'я, котра відділилась від Молдови. У багатосторонньому активними учасниками, крім вищезгаданих, є додаткові організації та структури (інші державні утворення у разі іредентизму, етнічні діаспори, конфесійні інституції тощо). Існують тенденції трансформації двостороннього сепаратизму в багатосторонній. Найяскравіше вони виявляються, коли сепаратизм має етнічну чи релігійну складову. За

ідеологічною класифікаційною ознакою розрізняємо етнічний, релігійний та цивілізаційний сепаратизм. Етнічний сепаратизм трактує вимоги політичної незалежності правом етнічних меншин створити власну державу. Це право має підтримку в міжнародній політичній теорії та практиці, що робить етнічний сепаратизм особливо небезпечним для територіальної цілісності багатонаціональних держав. Небезпека ескалації етнічного сепаратизму надзвичайно велика, оскільки його основою є національна самоідентифікація людини. Етнічна ідентичність ґрунтується перш за все на усвідомленні меншинами свого походження, традицій, цінностей, вірувань, відчутті історичної спадковості. Тому вона є одним із найстабільніших і сталих елементів людської суб'єктивності, яка фактично не залежить від зміни соціальних ролей, статусів, видів діяльності, політичних чи інших орієнтацій [6]. Сьогодні саме етнічний фактор є найбільшим джерелом сепаратизму. Прикладом є ситуація в Україні, коли після розпаду СРСР на Закарпатті поширився сепаратистський рух. Користуючись етноісторичною непоінформованістю багатьох жителів Закарпаття, політизоване русинство почало використовувати їх мовні особливості у власних цілях, добиваючись створення на теренах України своєї держави – Підкарпатської Русі. Щоб досягти мети, ці політики намагаються довести, що русини не мають нічого спільного з українцями та їхньою культурою. Вчені довели, що політичне русинство не має жодних історичних, лінгвістичних, етнокультурних аргументів для втілення ідеї автономної держави [13, С. 107–108]. Основна ідеологія релігійного сепаратизму – конфесійна належність населення регіону. Часто релігійний сепаратизм доповнює та посилює етнічний. На перший погляд, роль релігії в політиці мала б стрімко зменшуватись, однак вона залишається потужним фактором самоідентифікації та консолідації людей, що зумовлює політизацію конфесійних спільнот. Аналіз сучасної релігійно-політичної ситуації в світі дає змогу дослідникам, зокрема політологу С. Хантінгтону, говорити про наступ нової цивілізаційної кризи, основою якою є культурна несумісність християнської та мусульманської цивілізацій. Термін «релігійний сепаратизм» часто вживають як такий, що об'єднує явища релігійного та етнічного сепаратизму. Цим терміном можна позначити сепаратизм у регіоні, населення якого не є етнічною чи конфесійною меншиною. Наприклад, сепаратистські тенденції трапляються серед держав пострадянського простору, ідеологічною основою яких є ідея локалізації задля реалізації місцевих інтересів, збереження регіонального соціального суспільства тощо [9, С. 54]. Одним із найдраматичніших прикладів цивілізаційного сепаратизму став розпад Югославії, де жорстке розмежування відбулося за цивілізаційною ознакою, в результаті чого сталися збройні зіткнення між представниками різних цивілізацій (православних сербів, хорватів-католиків, боснійців-мусульманів). Прикладом прояву сепаратизму на цивілізаційній основі став конфлікт у Російській Федерації на початку 90-х років XX ст. (Республіка Тува), корінне населення якої сповідує буддизм. Досі найпроблемнішими регіонами з цього погляду є Далекий Схід та Сибір, де неконтрольована експансія китайського населення набула характеру загрози національній безпеці [9, С. 59]. Так, цивілізаційний аспект, як і етнічний та релігійний, достатньо вагомий фактор, що визначає характер і динаміку сепаратизму. Сепаратизм як рух за відокремлення частини держави матиме різні цілі. Відомі такі форми сепаратистських рухів: сепесія, іредентизм, енозис та деволоція. Сепесія – це відокремлення задля створення власної держави. За сепаратизму сепесійного типу політичні сили та населення регіону орієнтовані на вихід із складу однієї держави задля формування власної незалежної. Розвиток такого сепаратизму досить швидко переростає в збройне протистояння, він є затяжним і супроводжується соціальними потрясіннями, людськими жертвами та матеріальними втратами. Згідно з Конституцією Радянського Союзу кожна союзна республіка зберігала за собою право вільного виходу з СРСР (право на сепесію). Іредентизм – це відокремлення частини території задля приєднання до сусідньої держави. Сепаратизм у формі іредентизму виникає, коли кінцева мета регіональної політики – приєднання до іншої держави. На перший погляд, цей вид сепаратизму здається найбезпечнішим, оскільки не загрожує цілісності держави. З іншого боку, для центру виникає загроза втрати політичної влади та контролю. Окрім цього, вимоги політичної автономії легко переростають у вимоги повної незалежності. Найвиразніше іредентизм виявився на етапі розпаду СРСР у вигляді намагань приєднання деяких політичних сил Республіки Молдови до Румунії, Азербайджану до Ірану, Південної Осетії до Осетії, Абхазії до Краснодарської області Російської Федерації [8, С. 28]. Однією з форм сепаратизму є енозис – відокремлення задля возз'єднання з державою, де проживає основна частина однойменного етносу (наприклад, намагання осетинського населення Південної Осетії відокремитися від Грузії та приєднатися до Республіки Північна Осетія, яка знаходиться в складі Російської Федерації) [8, С. 29]. Деволоція – процес, під час якого регіони всередині держави вимагають і отримують політичну владу й дедалі більшу автономію від центральної влади. Прикладами осередків деволоційного тиску є Придністров'я в складі Молдови, Калінінградська область у складі Росії. Ще одним критерієм, за яким можна виділити типи сепаратизму, є динаміка функціонування, що визначає еволюційний і радикальний сепаратизм. У сепаратизмі еволюційного типу взаємодія між центром і регіоном визначається переговорами, під час яких реструктуризують владні, економічні та соціокультурні відносини між державним утворенням і територією в його складі. Відмова сторін від силових дій, без сумніву, знижує негативні соціальні наслідки сепаратизму, переговорний процес може призвести до нейтралізації сепаратистських тенденцій у регіоні. Однак цей процес передбачає значні поступки з боку центральної влади, відмову на користь регіону від низки повноважень і прав. Неприємними позиціями сторін, навпаки, до загрози використання сили: регіональна еліта погрожує збройною боротьбою, центральна влада має право ввести війська. Тому еволюційний сепаратизм досить легко трансформується в сепаратизм радикальний. Радикальний сепаратизм відрізняється особливо жорсткою позицією сторін і орієнтацією на застосування силових засобів. Його основою досить часто стає етнорелігійна ознака населення регіону. Як правило, радикальний тип сепаратизму ініціює центральна влада, яка не бажає йти на поступки та компроміси, викликаючи цим радикалізацію вимог політичних сил регіону, готових відстояти їх силою. Такий тип сепаратизму дестабілізує соціально-політичну обстановку на всій території, впливає на довіру до влади, її легітимність, створює напругу у відносинах між центром та регіонами. Як правило, він триває довго. Згідно з основними завданнями політичної еліти регіону сепаратизм можна поділити на стратегічний і тактичний. Стратегічний сепаратизм означає зміну об'єму власних повноважень регіональної політичної еліти (політична автономія) чи вихід із складу держави. Тактичний сепаратизм класифікується у разі, якщо його лозунги й деякі акції є лише засобом тиску на центральну владу. Проросійські політичні сили, сформовані у Автономній Республіці Крим, час від часу висловлюються за приєднання півострова до Росії. Такі заклики переважно звучать під час політичних виборів в Україні. За тривалістю сепаратизм поділяємо на постійний і тимчасовий. Постійний притаманний етнорегіонам у складі багатонаціональних державних утворень, для його активізації потрібні відповідні каталізатори – трансформація соціально-політичної системи і пов'язане з нею послаблення центральної влади. Тимчасовий сепаратизм зумовлений неглибокими соціокультурними причинами, викликаними дестабілізацією та погіршенням економічного, соціального і політичного стану регіону, кризою довіри до центральної влади. Цей сепаратизм нівелюється, як тільки втрачають актуальність фактори, що його викликали. У 2004 р. Донецька обласна рада, висловивши недовіру Верховній Раді України, доручила губернаторові області створити й очолити її виконком та місцеву міліцію та рекомендувала районним радам створити свої виконкоми, підпорядкувавши їх облраді. Позачергова сесія Донецької обласної ради 5 грудня 2004 року ухвалила рішення про проведення референдуму щодо надання Донецькій області статусу самостійної республіки у складі ПівденноСхідної автономії [12, С. 83]. Згодом це питання втратило актуальність. Аналіз соціального стану сепаратистськи налаштованих меншин визначає архаїчний і прогресивний сепаратизм. При архаїчному (регресивному) сепаратизмі відбувається «замикання» регіону, вилучення його із системи економічних і соціокультурних зв'язків. Регресивний сепаратизм характерний для відсталих етнорегіонів, політична еліта яких так намагається відгородити традиційні соціальні та політичні інститути від деструктивного впливу зовнішнього середовища. Цей тип викликає стагнацію та консервацію суспільного життя. Прогресивний сепаратизм проявляється в економічно та соціально розвинутих регіонах, потенціал яких переважає над потенціалом решти території цієї держави. Інакше кажучи, політична самостійність дає регіонаві більше можливостей для розвитку та економічного зростання. Згідно з характерним спрямуванням сепаратизм поділяється на внутрішній та зовнішній. Для зовнішнього обов'язкова наявність зовнішнього ініціатора, його підтримки фінансовими, економічними ресурсами, дипломатичними та політичними засобами, навіть військове втручання в конфлікт. Прикладом є втручання Російської Федерації в грузино-осетинський конфлікт і намагання приєднати

автономну республіку Півд. Осетію, що входить до складу Грузії, до Півн. Осетії, котра підпорядкована Росії. При внутрішньому сепаратизмі відсутній або мінімізований вплив зовнішніх факторів на процеси в країні, що допомагає локалізувати конфлікт і не допустити його поширення за межі суверенної території. Прикладом є політична боротьба баскських сепаратистів в Іспанії за створення власної держави Каталонії [5, С. 83].

За територією, яку охоплюють сепаратистські рухи, сепаратизм поділяється на регіональний і локальний (місцевий). Регіональний сепаратизм передбачає значні політичні досягнення регіональної влади в регіоні. Основними суб'єктами у цьому разі стають регіональні політичні структури, які виступають за розширення своїх владних повноважень і відповідно обмеження влади центрального уряду. Локальний сепаратизм виявляється в намаганні політичних еліт місцевого значення вийти з-під контролю центральної влади та самоутвердитись як самостійна політична сила. За характером причин сепаратизм поділяється на оправданий (раціональний) та на міфологічний (ірраціональний). Виправданий сепаратизм передбачає наявність реальних утисків національних меншин. Прикладом можуть слугувати процеси в Грузії, політична еліта якої використовувала націоналістичні лозунги «Грузія – для грузинів, представників інших етнічних меншин, що проживають у республіці, треба розглядати як «гостей» Грузії» [9, С. 61]. Отже, актуальні приклади сепаратистських проявів у світі допомагають чіткіше уявити особливості тієї чи іншої форми сепаратизму. Сепаратистські прояви є негативними для держави: порушується механізм функціонування політичної системи, падає легітимність центральної влади, підриває територіальну цілісність, знижує її міжнародний престиж. Потенціал етнічного сепаратизму спрямовано головне на національні меншини України, які проживають безпосередньо біля кордону. Головну загрозу цілісності України становить зараз територіальний сепаратизм, найбільш артикульований у Криму.

Література

1. Абдулатипов Р. Г. Этнополитология. Этнос и государство. Этнополитические конфликты – причины и пути их разрешения: учеб. пособ. / Р. Г. Абдулатипов. – СПб, 2004. – 189 с. 2. Ахметов А. А. Сепаратизм в России и на постсоветском пространстве и пути его преодоления: диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук: спец. 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии» / А. А. Ахметов; Москов. гос. ун-т. – М., 2013. – 184 с. 3. Бочарников И. В. Противодействие сепаратизму: теоретико-политологический анализ: диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук: спец. 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии» / И. В. Бочарников; Москов. гос. ун-т. – М., 2008. – 374 с. 4. Гончарук-Чолач Т.В., Джугла Н.В. Політична соціологія: навчальний посібник / За ред. Гончарук-Чолач Т.В. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ», 2018. – 250 с. 5. Горло Н. В. Етнічний сепаратизм і іредентизм як шляхи реалізації права нації на самовизначення: порівняльний аналіз / Н. В. Горло // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2011. – Вип. № 46 (4). – С. 165–170. 6. Горчаков Л. О. Историчне коріння етносепаратизму як об'єкта політологічних досліджень / Л. О. Горчаков // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Миколаїв, 2009. – Т. 110. Політологія. – № 97. – С. 66–71. 7. Дівак В. В. Сепаратизм як феномен сучасної політики / В. В. Дівак. – К.: Логос, 2010. – 223 с. 8. Домарева М. А. Сепаратизм в постсоветской России: факторы возникновения, функционирования и нейтрализации: диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук: спец. 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии» / М. А. Домарева; Москов. гос. ун-т. – М., 2004. – 167 с. 9. Наконечний В. С. Сепаратизм: поняття та підходи до тлумачення / В. С. Наконечний // Политические процессы и институты. – К., 2007. – № 3. – С. 1–6. 10. Савойська С. Мовносепаратистські тенденції у політичному просторі України / С. Савойська // Політичний менеджмент. – К., 2008. – № 2. – С. 76–88. 11. Ярмоленко М. Сепаратистські рухи в незалежній Україні: витоки, суб'єкти та об'єкти процесу / М. Ярмоленко // Наукові записки: Серія «Історія». – Тернопіль, 2011. – № 2. – С. 106–111.